

Vorsttrek van Scholeksters *Haematopus ostralegus* langs de kust in 1987.

COLDRUSH OF OYSTERCATCHERS HAEMATOPUS OSTRALEGUS ALONG THE COAST IN 1987.

Guido Keijl en Kees Mostert,
Club van Zeetrekwaarnemers,
Amsterdam.

Inleiding.

Een opvallend fenomeen aan de Nederlandse kust in de winter is het optreden van massale trek bij strenge vorst en sneeuwval. Soorten die doorgaans direct reageren op sneeuw en vorst door weg te trekken zijn bijvoorbeeld Kievit *Vanellus vanellus*, Goudplevier *Pluvialis apricaria*, Smient *Anas penelope* en Kokmeeuw *Larus ridibundus*, maar als de vorst lang genoeg aanhoudt, zijn uiteindelijk veel soorten genoodzaakt een ander winterverblijf op te zoeken omdat hun voedsel onbereikbaar wordt. Ook de winter van 1986/87 leverde flinke vorsttrek op, waarbij met name Scholeksters *Haematopus ostralegus* in enorme aantallen langs de kust werden waargenomen. Deze aantallen waren voor ons aanleiding om deze vorsttrek eens wat nader te beschouwen.

De gebeurtenissen in januari 1987.

Januari begon met veel neerslag en de temperatuur schommelde voornamelijk rond het vriespunt. Extreme temperaturen kwamen niet voor. Op de 9e ging de temperatuur omlaag en op de 10e werden minima gemeten van -15 graden Celsius en maxima van -10 graden Celsius. Eén en ander ging gepaard met een krachtige noordoostenwind. Aan de Hondsbossche Zeewering vlogen op de 10e dan ook veel steltlopers (met name Wulpen *Numenius arquata*, Kieviten, Goudplevieren en Tureluurs *Tringa totanus*), meeuwen, eenden en Futen *Podiceps cristatus* naar het zuiden. Scholeksters ontbraken echter nog op deze dag. De koude zette door en op de 11e kwamen in een uitzonderlijk koude bovenlucht boven de Wadden zware sneeuwbuien tot ontwikkeling. Door de harde wind werd de sneeuw opgeblazen tot sneeuwduinen. Op deze dag bleken echter de meeste van de hiervoor genoemde vogelsoorten de Waddenzee (en Noord-Holland) reeds verlaten te hebben, gezien de soortsaanstelling aan de Hondsbossche: alleen Wulpen en Kanoeten *Calidris canutus* kwamen nog in redelijke aantallen voorbij. Scholeksters werden nog slechts in geringe aantallen geteld (41 exemplaren in 3 uur). Op de 13e verbleven op het strand tussen Monster en Scheveningen 130 Scholeksters, nauwelijks meer dan de 2. 100 die daar op de 8e aanwezig waren. De 14e was echter een dag die niet licht vergeten zal worden: op deze dag werden de laagste temperaturen gemeten met minima tot -18 graden Celsius en middagtemperaturen

van -10 tot -13 graden Celsius. Langs de kust stond een stormachtige noordoostenwind en nu werd het dan ook eindelijk de Scholeksters in de Waddenzee te bont: ze vertrokken massaal. Langs de Hondsbossche werden in 3 uur tijd 2758 exemplaren over zee naar het zuiden vliegend geteld, rond 14.30 uur werd het strand bij Monster-Scheveningen bevolkt door 4.300 exemplaren en in Scheveningen werden maar liefst 62.884 wegvluchtende Scholeksters geteld (vergezeld van zo'n 500 Kanoeten, 400 Steenlopers *Arenaria interpres*, 250 Drieteenstrandlopers *Calidris alba* en 150 Tureluurs). Tabel 1 laat zien dat de grootste aantallen Scholeksters in de late namiddag voorbijtrokken.

tabel 1. Overzicht van de op 14 januari 1987 bij Scheveningen langstrekkende Scholeksters: aantal zuidwaarts vliegende vogels.

table 1. Review of the Oystercatchers migrating past Scheveningen on 14 January 1987: number of individuals heading south.

tijd / time	over zee over sea	over de duinen over the dunes	sum
12.30-13.30	856	-	856
13.30-14.30	1.005	-	1.005
14.30-15.30	2.770	-	2.770
15.30-16.30	4.843	15.550	20.393
16.30-18.00	25.000	12.860	37.860
sum	34.474	28.410	62.884

Op de hierna volgende dagen werden bijna geen langstrekkende Scholeksters meer gezien. Op de 15e vlogen nog 70 vogels over land en 730 over zee naar het zuiden (in 9 uur tijd) en op de 18e werden aan de Hondsbossche nog 142 exemplaren naar het zuiden geteld (in 3 uur). Toch bleven de temperaturen nog tot de 20e onder het vriespunt.

Veel Scholeksters die in Zeeland verbleven, vertrokken uiteindelijk ook. Zo werden op de 17e bij de Goese Sas (Zuid-Beveland) tussen 11.00 en 12.00 uur ongeveer 1.000 exemplaren naar het westen vliegend gezien en op de 18e vlogen tussen 15.30 en 18.00 uur bij de Brouwersdam zo'n 2.000 exemplaren naar het zuidwesten (eigen obs., KM). Voor een deel van deze vogels was het echter te laat, gezien de ca. 3.100 dood gevonden exemplaren in deze regio (Berrevoets 1987).

Na de 18e werden geen aantallen van betekenis meer zuidwaarts trekkend gemeld. Bij somber weer met motregen trokken op 24 en 25 januari al weer 245 Scholeksters naar het noorden (tezamen met Bonte Strandlopers *Calidris alpina*, Kanoeten en Steenlopers). Hoewel na de 25e de temperatuur opnieuw tot onder het vriespunt daalde, trokken er na deze datum geen steltlopers meer zuidwaarts. Integendeel, de noordwaartse trek ging gestaag door, ongetwijfeld richting Waddenzee. Ook de korte koudeinvallen in februari 1987 leverden geen zuidwaartse trek meer op.

Aantallen Scholeksters in Nederland.

Gemiddeld verblijven er 's winters in de Nederlandse Waddenzee 161.000 Scholeksters (133.000 - 189.000 in de jaren 1974-1979, Zegers 1985). In de Delta verblijven ca. 80.000 exemplaren (Meininger *et al.* 1984). Gedurende 'normale' winters (niet te koud, geen langdurige vorstperiodes) verblijven in de Deense Waddenzee 20.000 - 40.000 en in de Duitse Waddenzee zo'n 30.000 Scholeksters (Smit & Wolff 1981). De aantallen in de Nederlandse Waddenzee bedragen zo'n 29% van de totale

in Europa en NW-Afrika overwinterende populatie (Prater 1976). De in Scheveningen op 14 januari 1987 getelde 62.884 vogels vormen dus een ruwe 40% van de Nederlandse Waddenzeepopulatie en 11% van de totale (Europese en Noordwestafrikaanse) populatie! Op 17 en 18 januari 1987 werden er in de Nederlandse Waddenzee, op dat moment vol met sneeuw en ijs, 80.000 Scholeksters geteld (P.M.Zegers in litt.). Bij sommering van deze 80.000 vogels en de 63.000 bij Scheveningen waargenomen 'vluchtelingen' komen we tot een totaal van 143.000 Scholeksters, die voor het begin van de strenge vorst in de Waddenzee aanwezig zouden zijn geweest. Dit aantal ligt iets onder eerder genoemd gemiddelde. Vermoedelijk waren duizenden Scholeksters reeds uitgeweken naar elders en zeer waarschijnlijk lijkt ook dat er nachtelijke trek heeft plaatsgevonden (o.a. gezien het tot aan donker doorvliegen van de vogels bij Scheveningen). Daarnaast dient men zich te bedenken dat waarschijnlijk al vele exemplaren als gevolg van het slechte weer waren omgekomen (honderden of misschien wel enkele duizenden exemplaren).

De dramatische afname in de Waddenzee kan nogmaals worden geïllustreerd aan de hand van tellingen op Schiermonnikoog. Op 22 december 1986 werden daar nog 20.290 Scholeksters geteld, op 17 januari 1987 slechts 1.015 (hoewel bij de laatste telling aantallen gemist kunnen zijn vanwege de slechte weersomstandigheden). Ook de snelle terugkeer werd daar geregistreerd: tijdens een (onvolledige) vliegtuigtelling bij laag water waren eind januari alweer 5.000 exemplaren present (P.M.Zegers in litt.).

De reden voor wegtrek.

Hoe is nu de sterke vorsttrek van Scholeksters, zoals die in sommige winters wel en in andere winters niet voorkomt, te verklaren? Wanneer we andere winters met sterke vorsttrek beschouwen, komt het volgende beeld naar voren (Club van Zeetrekwaarnemers 1975-1985):

winter 1976/77

Op 28 en 29 december sneeuw, in de nacht van 29 op 30 december harde zuidenwind en kruierend ijs. Grote delen van het wad met ijs bedekt en matige vorst.

30 december 1976, Schiermonnikoog (Waddenzeekant): 08.30-16.30 uur 39.517 Scholeksters naar W.

31 december 1976, Noordwijk: 16.00-17.00 uur 368 Scholeksters Z.

winter 1978/79

Van 29 op 30 december vorst, harde ZO-wind en regen, overgaand in een krachtige noordooster met ijzel en sneeuw. 's Nachts strenge vorst. Van 30 op 31 december enkele sneeuwbuien en afnemende wind. Op 13 en 14 februari veel ijzel en een sneeuwstorm, die voortduurt tot de 15e.

31 december 1978, Scheveningen: 1.630 Scholeksters naar Z in 5 uur.

14 februari 1979, Hondsbossche Zeewering: 924 Scholeksters naar Z, 395 naar N in 4 uur en veel exemplaren ter plaatse.

winter 1981/82

Na 5 januari daalde de temperatuur snel tot onder 0 graden Celsius. De vorst duurde tot en met de 15e. De wind was zuidoost tot noordoost en op 7-11 januari was er plaatselijk zware sneeuwval. Van 7-15 februari viel er veel regen, tot 9 maart was het zonnig en rustig weer.

8 januari 1982, Texel: 469 Z, 53 t.p. in 1 uur, 16 januari 1982: 370 Z, 80 N in 1 uur

7 februari 1982, Hbz.: 995 Z, 158 N in 2 uur, 14 februari 1982: 422 Z, 450 N in 5 uur, 9 maart 1982: 142 Z in 1 uur.

De doorslaggevende factor voor wegtrek lijkt dus niet de koude te zijn, maar het onbereikbaar worden van het voedsel door sneeuw en/of ijs. Dit zal in de Waddenzee vooral voorkomen, als het water bij vloed een minimale hoogte bereikt. Door de geringe waterdiepte boven de platen zullen deze eerder dichtvriezen. In 1976 bleek dit inderdaad het geval geweest te zijn (Van Eerden 1977). Voor de andere beschreven gevallen is dit echter niet nagegaan. De verplaatsingen van februari en maart 1982 kunnen niet direct verklaard worden door sneeuw- of ijsbedekking.

Discussie.

Bij de vorsttrek van Scholeksters, zoals die in 1987 werd waargenomen, valt op dat de sterkste trek met name in de (na)middag plaatsvindt, hoewel reeds van 10.00-11.00 uur aan de Hondsbosche 957 exemplaren werden geteld. In het westelijk deel van de Waddenzee (Texel, Vlieland en de Hollandse kust) verblijven gemiddeld zo'n 37.000 Scholeksters (Zegers 1985). De bijna 63.000 Scholeksters die bij Scheveningen werden gezien op 14 januari 1987 moeten dus tenminste gedeeltelijk van verder oostelijk uit het Waddengebied gekomen zijn. De afstand Nederlandse Waddenzee-Scheveningen kan in 2 tot 4 uur afgelegd worden. Vogels die tegen de avond (tijdens de sterkste trek) bij Scheveningen langsvlogen, zijn dus ofwel aan het begin van de middag vertrokken, ofwel afkomstig uit het oostelijke Waddengebied. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de vogels nu juist in de middag de definitieve beslissing tot vertrek zouden nemen, zodat ook deze overweging doet vermoeden dat vele, zo niet de meeste van de 'Scheveningse' vogels uit het oostelijke Waddengebied wegvluchtten.

Uit de jaarlijkse tellingen van het Nederlands Stookolieslactoffer Onderzoek (NSO) blijkt dat tijdens en na strenge winters meer Scholeksters sterven dan na zachte winters (Camphuysen & Keijl 1988). Ook Berrevoets (1987) en Smit & Wolff (1981) vermelden dit. Scholeksters lijken de Waddenzee niet graag te verlaten en stellen hun vertrek kennelijk zodanig uit, dat het te laat kan zijn voor grote aantallen vogels. Illustratief hiervoor is de winter van 1962/63, toen ondanks de hevige koude in de westelijke Waddenzee toch nog 5.000-15.000 exemplaren geteld werden (Smit & Wolff 1981). Voor Texel werden zelfs nog 22.000 - 25.000 exemplaren gezien (Boer & Van Orden 1963). Om warmteverlies te voorkomen hokken de Scholeksters tijdens ongunstige fourageeromstandigheden als gevolg van de koude vaak samen in grote groepen (Smit & Wolff 1981). Door het lang uitstellen van vertrek kunnen de vogels in kritieke situaties terechtkomen. Als gevolg ervan werden in het Waddengebied in 1987 zeer veel dode Scholeksters gevonden (2.503 exx.), met name in het oostelijke deel (2.219; Camphuysen & Keijl 1988, Engelen 1987). Ook van de 4.300 ter plaatse verblijvende Scholeksters bij Scheveningen op de 14e (de eerste massale trekdag) werden liefst 109 exemplaren naar het Haagse vogelasiel gebracht, waarvan uiteindelijk ruim de helft stierf. Misschien beschikken de tot het laatst achterblijvende Scholeksters, waaronder de grootste aantallen slachtoffers vallen, over onvoldoende vetreserves voor zuidwaartse trek. Ook kan het een gevolg zijn van onvoldoende ervaring. Boer & Van Orden (1963) noteerden dat het grootste deel van de 326 dood gevonden vogels in 1963 onvolwassen was. Interessant zijn echter ook de resultaten van Swennen & Duiven (1983), die in 1976 na een korte vorstperiode 380 dode Scholeksters verzamelden en onderzochten. Zij vonden juist in meerderheid volwassen vogels (66.8%) en juvenielen maakten niet meer dan 6.6% van het totaal uit. Alle vogels waren sterk vermagerd, maar opvallend was het grote aantal anatomische afwijkingen (61.3%) en het

frequente voorkomen van slagpenrui (normaliter hebben Scholeksters in de Waddenzee deze rui uiterlijk half december voltooid). Het aandeel 'afwijkende' exemplaren lag in deze verzameling veel hoger dan in de totale winterpopulatie. De in 1976 vastgestelde sterfte was opvallend groot gezien de duur van de vorstperiode en werd verklaard door de extreem hoge waterstanden. De fourageergebieden waren daardoor tijdelijk onbereikbaar en toen de wadplaten uiteindelijk droogvielen bevroor de oppervlakte, zodat het voedsel zoeken nog steeds onmogelijk was. De allerzwakste vogels (met gebreken) gaven het eerst de geest.

Scholeksters zouden de 'harde jongens' onder de steltlopers genoemd kunnen worden, die de Waddenzee pas op het allerlaatst verlaten. Het is aannemelijk dat de adulte vogels tijdens een strenge winter langer in de Waddenzee blijven dan de jonge vogels en grotere overlevingskansen hebben. Zo vonden Swennen & Duiven (1983) aanwijzingen dat jonge en mannelijke Scholeksters de kou minder goed doorstaan dan adulte vrouwelijke exemplaren. Wellicht trekken de jonge Scholeksters als eerste weg en blijven adulte wijfjes het langst. Mogelijk ook heeft het zo noordelijk mogelijk overwinteren voordelen bij het als eerste bezetten van de broedgebieden in het voorjaar. Het is tenslotte ook mogelijk dat de Waddenzee, indien nog exploiteerbaar voor Scholeksters, een veel beter en/of veiliger fourageergebied vormt dan de eventuele alternatieve gebieden verder zuidwaarts. In 1987 werden bijvoorbeeld diverse op Schiermonnikoog geringde vogels als doodgeschoten teruggemeld uit Noord-Frankrijk (J.B.Hulscher), hetgeen een hoge mate van onveiligheid aldaar aan lijkt te geven.

Dankwoord.

Wij willen vanaf deze plaats met name Piet Zegers bedanken, die de gegevens van de Waddenzee ter beschikking stelde. Ook Jan den Ouden en Nick van der Ham leverden gegevens voor het samenstellen van dit artikel.

Summary. In the winter of 1986/87 during a heavy coldspell a massive coldrush of Oystercatchers occurred along the Dutch coast. In the afternoon of 14 January 1987 an astonishing 62 884 individuals flew south along Scheveningen in 5.5 hours, representing about 40% of the Dutch Wadden Sea winter population and about 11% of the entire winter population of Europe and NW-Africa. This heavy passage occurred after temperatures with a maximum of -12° C and was followed by mass-mortality (several thousands). The occurrence of coldrushes in Oystercatchers is briefly discussed, the main cause not being just cold weather, but the resulting inaccessibility of the food resources in the Wadden Sea and adjacent areas. Finally it is noted that Oystercatchers are among the 'hardest' waders, only deciding to leave the Wadden Sea area when virtually starving.

Literatuur.

- Berrevoets, C.M. 1987. Vogelsterfte in de Oosterschelde: drie winters vergeleken. Sula 1 (2): 44-45.
- Boer, P. & Orden, C.van 1963. Enige gegevens over winterslachtoffers, namelijk van het strand van Noord-Holland. De Pieper 2 (4/5): 13-26.
- Camphuysen, C.J. & Keijl, G.O. 1988. De Nationale Olieslachtoffertellingen van februari 1987 en 1988. Sula 2(3):73-78.

- Club van Zeetrekwaarnemers 1975-1985. Halfjaarlijkse verslagen (in serie).
- Eerden, M.R.van 1977. Vorstvlucht van watervogels door het oostelijk deel van de Nederlandse Waddenzee op 30 december 1976. Watervogels 2: 11-14.
- Engelen, K.A.M. 1987. Olieslachtoffers in het Waddendistrict, januari-februari 1987. Sula 1 (2): 38-43.
- Meininger, P.L., Baptist, H.J.M. & Slob, G.J. 1984. Vogeltellingen in het Deltagebied in 1975/76 - 1979/80. Rijkswaterstaat Deltadienst, nota DDMI-84.23, Middelburg, Staatsbosbeheer Zeeland, Goes.
- Prater, A.J. 1976. The distribution of coastal waders in Europe and North Africa. In: M.Smart (ed.). Proc. Intern. Conf. Conservation of Wetlands and Waterfowl, Heiligenhafen 1974. IWRB, Slimbridge: 255-271.
- Smit, C.J. & Wolff, W.J. (eds.). 1981. Birds of the Wadden Sea. A.A. Balkema, Rotterdam.
- Swennen, C. & Duiven, P. 1983. Characteristics of Oystercatchers killed by cold-stress in the Dutch Wadden Sea Area. Ardea 71(1):155-159.
- Zegers, P.M. 1985. Vogeltellingen in het Nederlandse deel van de Waddenzee 1976-1979. Staatsbosbeheer 1985-10, Utrecht.

Guido O. Keijl, CvZ, Rode Kruislaan 891, 1111 ZT Diemen en
 Kees Mostert, CvZ, Gebbenlaan 60, 2625 KC Delft.